

İçindekiler Tablosu

<u>A. Şor Türkleri Hakkında Genel Bilgiler (Ad, Köken, Tarih, Din)</u>	2
<u>B. Şor Türkçesi (Yazı Dili, Alfabe)</u>	3
<u>C. Şor Türklerinin Sözlü Edebiyatı</u>	6
Şörçek, Nıbak / Nıvak, Nartpak: Masal	8
Kay (Kay şörçek, nıbak): Kahramanlık Destanı.....	8
Purunğu Çook, Erbek, Tiles: Efsane, Menkıbe, Küçük Hikâye	9
Kep Söster, Takpak, Takpak Söster, Ülger Söster: Atasözleri	10
Taptırçan Nıbaktarı, Tapçan Nıbak: Bilmece	10
Sarın: Yır, Balk Şarkısı, Türkü.....	10
<u>D. Şor Türklerinin Sözlü Edebiyatından Örnek Metinler</u>	10
1. Purunğu Çooktar/Erbeke/Tilester (Efsaneler)	10
2. Kep söster, Ülger Söster (Atasözleri)	14
3. Taptırçan Nıbaktarı (Bilmeceler).....	15
<u>Dipnotlar</u>	15
<u>Kaynaklar</u>	18

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AÇA

Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

A. Şor Türkleri Hakkında Genel Bilgiler (Ad, Köken, Tarih, Din)

Güneybatı Sibirya'nın küçük topluluklarından olan Şor Türklerinin önemli bir kesimi günümüzde Kemerovo bölgesinde yaşamaktayken, bir kısmı da 1940'lardan itibaren Rus yönetimi tarafından Hakas Otonom Bölgesi içine dahil edildikleri için Hakas Türklerinin bir kolu olarak bilinegelmişlerdir.¹ 19. yüzyıla kadar Demirci (Kuznetsk) Tatarları, Kondom Tatarları ve Mras Tatarları diye adlandırılan bu küçük Türk topluluğu, aynı yüzyılın ortalarında Güney Sibirya Türkleri arasında dolaşarak halk edebiyatı derlemeleri yapan W. Radloff tarafından Şor olarak tanımlanmıştır.² Altaylılar, Teleütler ve Kara Orman Türkleri tarafından Şor adı verilen bu topluluk, geçmişte kendisini adlandırmak için özel bir boy ya da soy adı kullanmamıştır. Daha çok kıyılarında oturdukları ırmak adlarını etnonim olarak kabul etmişlerdir: Pıras Kiji, Miras Kiji, vs.³ Tom ırmağı ve bu ırmağın kollarını oluşturan Kondom ve Mras ırmaklarının kıyılarında yaşayan ve avcılık, balıkçılık, kürk avcılığının yanı sıra madencilik, özellikle de demircilikte de mahir olan Şor Türkleri, biraz aşağıda da sözünü edeceğimiz misyonerlik faaliyetleri sonucu 19. yüzyılda Hıristiyanlığı benimsemekle birlikte Türk inanış sistemini teşkil eden Tenricilik ve Şamanizm son dönemlere kadar Şor Türkleri arasında etkili olmuştur. Sovyet döneminde izlenen ateizm esaslı dinsel politikalar, Şor Türkleri arasında da etkisini göstermiş ve misyonerler tarafından Hıristiyanlaştırılan Şor Türklerinin bu dinle olan bağlarını koparmıştır. Fakat, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaşanan dinsel özgürlük sonucu 1989 sayımlarına göre nüfusları 12.585 olan Şorların bir bölümü yeniden Hıristiyanlığı seçmiştir.⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus ve Batılı bilim adamlarının ilgi alanına girmeye başlayan Şor Türklerinin etnik oluşumu konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en popüler olanı da Şor Türklerinin Ugor, Samoyid, Ket ve Türk kavimlerinin uzun süre bir arada yaşamaları ve bunların birbirlerine karışmalarından meydana geldikleri görüşüdür. Şor Türkleri, bilinen en eski dönemlerde Sayan Dağları'nın kuzey bölgelerini oluşturan taygada yaşamışlar, 6-13. yüzyıllar arasında da Göktürkler, Uygurlar ve Yenisey Kırgızlarının egemenliği altında kalarak etnik anlamda şekillenmelerini tamamlamışlardır. Bu dönemde Moğol ve Kalmuk derebeyliklerine de tabi olduklarını gördüğümüz Şor Türkleri, 14-17. yüzyıllar arasında Orta Yenisey bozkırlarında Hongoray ya da Hooray adıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Şor Türkleri, Yermak'ın önderliğinde ilk önce Kuzey Sibirya'yı, daha sonra da Güney Sibirya'yı işgal eden Rus Kazaklarının girişimleri sonucu 1610'lu yıllardan itibaren Çarlık Rusyası'nın egemenliği altına girmeye başlamışlardır.⁵ Çarlık Rusyası döneminde yürütülen Hıristiyanlaştırma politikaları çerçevesinde Hıristiyanlaştırılan Şor Türkleri bu dönemde, avcılıkla, kürk ticaretiyle ve demircilikle uğraşmışlardır. Fakat, Çarlık Rusyası sınırlarının Kalmuklarla ve Yenisey Kırgızlarıyla olan irtibatlarını büyük oranda engellemesi, demir madenciliği ve demir işletmeciliği alanında mahir olan Şor Türklerinin ticaret imkânlarını büyük oranda kısıtlamıştır.

Çünkü, Kalmuklar ile Yenisey Kırgızları, Şor Türklerinin demir işletmeciliği alanındaki ana müşterileri idi.⁶

1917'de gerçekleştirilen Ekim Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşu, diğer Türk toplulukları gibi, Şor Türkleri için de son derece önemli olayların yaşanmasına vesile olmuştur. 1924'ten itibaren Rus yöneticilerce başlatılan Türklük kavramını parçalayarak yeni uluslar yaratma projesi kapsamında Şor Türkleri üzerinde de durulmuş ve Şor Türkleri, 1926 yılında Gornoy Şorii (Dağlı Şorlar) Muhtariyeti adındaki bir idarî yapıya

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

kavuşturulmuştur. Bu dönem zarfında Şor Türklerinin bir yazı diline sahip olabilmeleri adına Şor Türkçesinin gramerini içeren eserler hazırlanmış, açılan okullarda Şor Türkçesi ile eğitim yapılmıştır. Şor Türkçesiyle hazırlanan kitapların yayımlandığı bu dönemin en belirgin özelliklerinden birisi de Çarlık döneminden beri Kiril alfabesini kullanan Şor Türkleri için 1930'da Latin esaslı yeni bir alfabenin hazırlanmasıdır. Bu dönemdeki dil ve alfabe alanlarındaki teşebbüsler, biraz aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Sözü edilen dönem, 1939'a kadar devam etmiştir. Oluşturulan Gornoy Şorii Muhtariyeti 1939'da ortadan kaldırılmış ve böylece Şor Türkleri, şimdiki Rusya Federasyonu'nun Kemerovo bölgesiyle Hakas Özerk Bölgesi'nde yaşar bir topluluk haline dönüştürülmüştür.

1991 başlarına kadar sözü edilen statüde yaşayan ve yazı dillerinden mahrum kalan Şor Türkleri, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeniden harekete geçmişlerdir. Kemerovo merkezli yeni teşebbüslerde, 1927-1939 yılları arasındaki teşebbüslere benzer bir şekilde yazı dilinin geliştirilmesi, Şor Türkçesini okuyup yazan insanların sayısını arttırmak gibi amaçların takip edildiği görülmektedir. En önemli hedef ise Şor Türklerinin ulusal bilincini ve ulusal kültürünü canlandırmaktır.⁷

B. Şor Türkçesi (Yazı Dili, Alfabe)

Çarlık Rusyası'nın Güney Sibirya'yı işgali ve Rus misyonerlerin bu bölgeye akın etmeleri sonucunda gündeme gelen Güney Sibirya Türk toplulukları ve özelde Şor Türklerinin dili, kültürü, tarihi ile ilgili araştırmalar, yukarıda da dile getirildiği üzere, çoğunluğunu misyonerlerin oluşturduğu bir grup (Aralarında Radlov gibi misyoner olmayanları da vardır.) tarafından araştırılmaya başlanmıştır. Şor Türkçesinin söz varlığının sözlüklere, gramerlere ve folklor derlemelerine girmeye başladığı dönem 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarıdır.

Şor Türkçesi hakkında ilk bilgilerin yer aldığı çalışmalar ile Şor Türkçesiyle neşredilen ilk kitaplar hakkında bilgi vermek gerekirse kısaca şunları söylemek mümkündür:

Güney Sibirya bölgesi misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Çarlık döneminde, misyonerler tarafından din ve dil alanlarında çeşitli kitaplar yayımlanmıştır: Svyaşçennaya İstorii na Şorskom Yazıke (Kazan 1883), Ukazanie Puti v Tsartviye Nebesnoye na Şorskom Nareçii (Kazan 1884), Şorskiy Bukvar' dilya İnorodtsev Vostoçnoy Polovını Kuznetskogo Okrugı (Şor Kijileri Balaların Piçikke Ürgetçe) (Kazan 1885).⁸

Güney Sibirya bölgesi misyonerlik çalışmalarının önde gelen ismi V. İ. Verbitskiy, misyonerlik merkezi tarafından açılan ilkokullarda görev yaparken başlattığı uzun soluklu çalışmaları sonucunda Grammatika Altayskogo Yazıka⁹ ve Slovar' Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Turkskogo Yazıka¹⁰ adlı gramer kitabıyla sözlüğünü yayımlamıştır. Verbitskiy'in adlarını zikrettiğimiz eserlerinden ikincisinde, Şor Türkçesi, Aladağ şivesi olarak adlandırılmış ve Şor Türkçesine ait kelimelere yer verilmiştir. Verbitskiy'in bu sözlüğünde geçen Şor Türkçesine ait kelimeler, daha sonra M. A. Abdrahmanov ve E. F. Çispiyakov tarafından Şorskaya Leksika v Slovare Altayskogo i Ala-dagskogo Nareçiy Turkskogo Yazıka (V. Verbitskogo, Gosudarst-vennyy Pedagogičeskiy İnstitut, Kemerovo 1968, s. 14, 150-167) adıyla toplu halde yayımlanmıştır.¹¹

Barnaul'da öğretmenlik yaparken Altay bölgesi Türk topluluklarının hem sözlü

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

kültürleriyle hem de şiveleriyle ilgilenen V. Radlov, 1899-1911 tarihleri arasında, tarihî ve çağdaş Türk şivelerinin söz varlığını ihtiva eden Opit Slovarya Tyurkskih Nareçii (Versuch eines Wörterbuches der Türk- Dialecte) adlı sözlüğünü yayımlamış ve bu sözlükte Şor Türkçesine ait kelimelere de yer vermiştir.

Hakas Türklerinin yetiştirdiği büyük bilim adamı N. F. Katanov'un 1903'te Kazan'da yayımladığı Opit İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıkı s Ukazaniyem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy Ego k Drugim Yazıkam Turkskogo Kornya adlı çalışmasıyla S. D. Maynagaşeva'nın 1914'te yayımlanan Otçet po Poezdke k Turetskim Plemenam Dolinı r. Abakana Letom 1913 g. (İzvestiya Russkogo Komiteta Dlya İzuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii, seriya II, no: 3, 1914.) adlı çalışmasında da Şor Türkçesinden örnekler yer verilmiştir.¹² Burada, Şor Türkçesinin söz varlığından örnekler veren kişilere S. E. Malov'u da eklemek gerekmektedir. Malov, 1908'de Tom ve Yenisey bölgelerine yaptığı yolculuklarla ilgili olarak hazırladığı raporunda/tezinde on bir adet Şor Türkçesi metnini gramer yönünden incelemiştir.¹³

Ekim Devrimi'ne kadar Şor Türklerinin kendilerine ait bir alfabeleri olmamıştır. Tüccar Şorlar, iş yazışmaları için resim yazısı kullanırlarken avcı Şorlar da yazışma için ağaçlara özel işaretler yapmışlardır.¹⁴ Rusların Güney Sibirya'yı işgal etmeleriyle bölgeye yönelen misyonerler vasıtasıyla Şor Türkleri için Kiril esaslı bir alfabe oluşturulmuş ve bu alfabe ile yayımlanan kitaplar içinde de Hıristiyanlığı yaymayı amaçlayan İncil çevirileri önemli bir yer işgâl etmiştir. Şor Türkleri, 1930 yılına kadar Kiril harflerini kullanmaya devam etmişler; bu yıldan itibaren de Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Latin harfleri ise 1938'de terk edilmiş ve yeniden Kiril alfabesine dönmüştür.

Başlangıçta Hakas Türkçesinin bir ağız olma özelliği sergileyen Şor Türkçesi, 1927 ile 1939 yılları arasında Mras ağızı esas alınarak bir yazı dili haline dönüştürülmüş ve bu süre içerisinde Şor Türkçesi ile Latin harfleri kullanılarak kitap ve gazeteler yayımlanmış, yedi yıllık okullarda okutulmak üzere Şor Türkçesini anlatan derslikler hazırlanmıştır. Ayrıca, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, bazı Rus klasikleri Şor Türkçesine tercüme edilerek yayımlanmıştır. 1927'de ilk Şor Türkçesi sözlüğü yayımlanmıştır. Karaşkıdan Şıgar Şorlardın Paştapkı Ürgençen Bukvarı (Tsentral'noe İzdatel'stvo Narodov SSSR, Moskva). 1930'da Latin harflerine geçilmiş ve aynı yılda Latin harfleriyle ilk Şor Türkçesi grameri hazırlanmıştır (Naa Col SSSR Çonının Sentr İzdatelst'vazı, Moskva 1930). Kiril harflerine geçişten sonra (1940'lar) Şor Türkçesiyle Kızıl Şor adında bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren İnstitutom Yazıkı i Mışleniya im. Akad. N. Ya. Marra ve İnstitutom Etnografii Akademii Nauk SSSR adındaki enstitülerin kurulmasıyla Şor Türkçesi ve folkloru ile ilgili çalışmalar daha sistematik bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Gornoy Şorii'de (Dağlı Şorlar) yerli araştırmacılar, okullar için pratik gramer kitapları ve küçük Rusça-Şorca sözlük (M. G. Starvuli-vd., Russko-Şorskiy Slovar', Şorlardı Paçançı Şkollarında, Novosibirsk 1940) hazırlamışlar, yerli edebiyatın gelişmesi için girişimlerde bulunmuşlardır.¹⁵ 1940'lı yıllarda önemli bir isim N. P. Direnkova, iki önemli eserle Şor Türkçesinin ve sözlü kültürünün tespiti ve tanıtılmasında büyük katkıda bulunmuştur: Şorskiy Fol'klor (Moskva-Leningrad 1940) ve Grammatika Şorskogo Yazıkı (1941).

Yukarıda da temas edildiği üzere, Gornoy Şorii Muhtariyeti'nin 1939'da ortadan kaldırılmasından sonra Şor Türkçesinin kullanımı günden güne zayıflamış ve 1944'ten itibaren tamamen ortadan kalkmıştır. Okullarda Şor Türkçesi öğretilmemeye, bu şive ile

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

gazete ve kitaplar yayımlanmamaya başlanmıştır. Şor Türkçesinin yerini Rusçanın alması nedeniyle de 1930'lu yıllarda canlanmaya başlayan Şor Türklerinin yerli edebiyatı da sönük bir hal almıştır.¹⁶ Şor Türklerinin 1940'lardan itibaren başlayan yeni statüsü ve Şor Türkçesinin Rusça karşısındaki mağlubiyeti, uzun dönem Şor Türkçesinin ihmaline neden olmuş; arada bir Şor Türklerinin folkloruyla ilgili Rusça neşirler yapılmıştır (Örn.: İvan Luşkin, Kuznetsı, Şorskie Legendı, Abakan 1962; İ. D. Hlopına, İz Mifologii i Traditsionnih Religioznih Verovaniy Şortsev, Etnografiya Narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri, Novosibirsk 1978; vs.).

1980 ve 1990'lı yıllarda Şor Türkleri ve Şor Türkçesi için yeni bir diriliş dönemi olmuştur. Bu dönemde Şor Türkleri ve Şor Türkçesiyle ilgili bazı önemli çalışmalar yapılmıştır: V. M. Kimeev, Şortrı. Kto Oni? Etnografiçeskie Oçerki (Kemerovskoe Knijnoe İzdatel'stvo, Kemerovo 1990); N. N. Kurpeşko-Tannagaşeva, Şor Piçik: Bukrav' Dilya Şorskih Şkol (Kemerovskoe Knijnoe İzdatel'stvo, Kemerova 1992); N. N. Kurpeşko-Tannagaşeva, F. Ya. Apon'kin, Şor-Kazak Pazok Kazak-Şor Ürgedig Söstük-Şorsko-Ruskiy-Rusko-Şorskiy Slovar' (Kemerovskoe Knijnoe İzdatel'stvo, Kemerovo 1993), İ. A. Nebskaya, Formı Deepriçastnogo Tipa v Şorskom Yazıke, (İzdatel'stvo Novosibirskogo Universiteta, Novosibirsk 1993); A. V. Esipova, Opredelitel'nie Funktsii Priçastiya v Şorkom Yazıke, (İzdatel'stvo Novosibirskogo Universiteta, Novosibirsk 1993); İ. V. Şentsova, Aktsional'nie Formı Glagola v Şorskom Yazıke (Kuzbassvuzizdat, Kemerovo 1997); Şorskaya Filologiya i Sravnitel'no-Copostavitel'niye İssledovaniya (Red. İ.A. Nevskoy), Novosibirsk 1998), vs.¹⁷

Şor Türkçesi, günümüz modern dil bilimi sınıflandırmalarına göre Türkçenin Doğu Hun kolunun Uygur-Oğuz grubunun Hakas alt grubuna dahil edilmektedir.¹⁸ Şor Türkçesinin genel Türk dili içindeki yeri üzerinde G. J. Ramstedt, Samoyloviç, M. R!s!nen, N. A. Baskakov, R. R. Arat, Benzing, K. H. Menges. T. Tekin gibi dil bilimcilerin durduklarını görmekteyiz.¹⁹

Şor Türkçesinin Kondom (Kondom ırmağı kıyılarında yaşayanlar) ve Mras (Tom ve Mras ırmakları kıyılarında yaşayanlar) olmak üzere iki ağzı vardır. Mras ağzı z tarafında iken Kondom ağzı y tarafındadır: azak (Mras), ayak (Kondom); kozan (Mras), koyan (Kondom), vs.²⁰ Başlangıçta Hakas Türkçesinin bir ağzı iken daha sonra yazı dili haline getirilen Şor Türkçesinin ağızlarından söz ederken Hakas Otonom Bölgesi'nde yaşayan Şor Türklerini de göz önünde tutmak gerekmektedir. Hakas Otonom Bölgesi'ndeki Şor Türklerinin konuştukları Türkçe ile Hakas Türklerinin yazı dili arasında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir.²¹

Aşağıda, Tannagaşeva, Apon'kin ve Akalın'ın çalışmalarından yola çıkılarak, Şor Türkçesinin sadece bazı ses özellikleri gösterilmeye çalışılacaktır. Bu tür bir sınırlı yazıda, Şor Türkçesinin bütün ses ve şekil özelliklerinden söz etmemiz mümkün olamayacaktır.²²

Kalınlık incelik uyumunun son derece güçlü olduğu Şor Türkçesinde sekiz ünlü vardır ve bunlar normal uzunluktadırlar. Bu normal uzunluktaki ünlülerin yanı sıra, diğer bazı Türk şivelerinde olduğu gibi, ünsüz erimesinden dolayı ortaya ikincil uzun ünlüler (aa, ee, ıı, uu, oo, öö, üü) de çıkmıştır: al- "almak", aal "oba, köy"; kol "el, kol", kool "ağaç kovuğu"; kır-, knr-"okumak", vs.²³

Şor Türklerinin kullandığı alfabede 24 ünsüzün karşılığı bulunmaktadır; fakat, bunlardan

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

dördü Şor Türkçesinde yer almamaktadır: f, h, ts, çş.

Şor Türkçesinde vurgu, genel Türk dilinde olduğu gibi son hecededir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu kelimelerde çoklukla tamdır: odur-, odus, oyun, pörü, köbük, vs. Ağızlarda bazı ünlüler düşmektedir: siler > sler “siz”, ılar > lar, pılar > plar “onlar”, pıçak > pçak, vs.

Eski Türkçedeki -d-, -d ünsüzü, Mras ağzında -z-, -z (~-s), Kondom ağzında ise -y-, -y olarak gelişmiştir: ET -d-> MA -z-: ET adak, “ayak” > MA azığ, ET kudruk > MA kuzuruk “kuyruk”. Son seste ise bu ünsüz MA’da -s olarak gelişmiştir: ET ıd- > MA ıs- “göndermek.”

Kodom ağzında bu ses -y-şeklinde gelişmiştir: ET adak > Kond. ayak, ET kudruk > Kond. kuyruk, vs.

Eski Türkçedeki ön ses ve son ses ç, Şor Türkçesinde ş-, -ş’ye dönüşmüştür: ET çerig > ŞT şerig, ET çık- ŞT şık-, ET üç > ŞT üş, vs.

Eski Türkçedeki b- Şor Türkçesinde genellikle p-’ye dönüşmüştür: ET ber- > ŞT per-, “ver-”, ET burun > ŞT purnu, vs.

Eski Türkçedeki iç ses ş ünsüzü Şor Türkçesinde bazı kelimelerde j’ye dönüşmüştür: ET tişi > ŞT tiji, ET kişi > ŞT kiji, ET eşik > ŞT ejik, vs.

Eski Türkçedeki son ses z, Şor Türkçesinde sedalılaşılmaktadır: ET kaz- > ŞT kas- “kazmak-”, ET kız > ŞT kıs “kız”, ET biz > ŞT pis, vs.

Yönelme ekinin -E-, -g; E-, -k ile biten kelimelere eklenmesi halinde ünsüz birleşmesi olur: taE + Ea > taEEa > taEa “dağa”; pörük+ke > pörükke > pörüke “börke”, vs.

Kelime birleşmelerinde bir takım ses olayları görülmektedir: alıp par- > apar- “götür-”, alıp kel- > akel- “getir-”, alıp şık-> aşık- “çıkar-”, vs.

Eski Türkçedeki W, k ünsüzleri Şor Türkçesinde sedalılaşılmamıştır: kel- “gelmek-”, kiyik “geyik”, kir- “girmek-”, vs. Sedalılaşılmama ön ses t’de de görülmektedir: til “dil”, te- “demek-”, temir “demir”, vs.

Çekimlerde büzülme olayları görülür: menin > meen; senin > seen, anın > aan, kelerim > keleem “geleceğim”, vs.

C. Şor Türklerinin Sözlü Edebiyatı

Güney Sibiry Türk topluluklarının tarihi, dili, edebiyatı, sanatı, geleneği, inancı üzerine yapılan ilk çalışmalar, daha çok derleme ve derlenen metinlerin neşirinden ibarettir. Bu tür araştırma ve neşirlerin yapılması da daha çok bölgeye giden misyoner Ruslar vasıtasıyla mümkün olabilmiştir.²⁴ Daha 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarından itibaren Güney Sibiry Türk topluluklarının folklor materyalleri derlenmeye ve neşredilmeye başlanmıştır; fakat, değerli araştırmacı Metin Ergun’un da ifade ettiği gibi, bu neşirlerde Şor adına pek fazla yer verilmemiştir.²⁵

1828 yılında Altay misyonerlik teşkilatı kurulmuş ve kurulan bu teşkilat, 1830’dan itibaren

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

faaliyetlerine başlamıştır. Kurulan bu misyonerlik teşkilatı, bütün Kuznetsk bölgesinde ve Şorların yaşadığı Minusinsk'in güneybatı bölgelerinde etkili olmuştur. Yerli halkları Hıristiyanlaştırmak ve Çar hükümetine ısındırmak amacıyla harekete geçen misyonerler, dinî propagandayı etkili bir şekilde yapabilmek için derhal yerli şiveleri öğrenmeye başlamışlar; fakat, Şor Türkçesi, Teleüt ve Altay şivelerine nazaran daha az öğrenilmiştir.

Şor Türklerinin sözlü edebiyat örneklerine yer veren ilk ve en önemli çalışmalar şunlardır.

Barnaul'da öğretmenlik yapan ve bölgeyi dolaşarak halk ağzından sözlü ürünler derleyen V. Radlov, kısaca Obraztsı... ya da Proben... olarak bilinen dev külliyyatının birinci cildinde, Şor Türkleri arasından derlediği metinlere de yer vermiştir. Daha çok destan, masal ya da efsane olarak tanımlayabileceğimiz metinlerin adları şunlardır: Kan Pergen (Tom nehri ağzından çok uzak olmayan Mrass), Kara Kan (Aşağı Mrass), Çağıs Ool, Altın Taycı (Kondom'daki Şorlar), Karattı Pergen (Yukarı Mrass), Ay Mökö, Altın Ergek, Aran Taycı.²⁶ Radlov, Aus Sibirien adıyla yayımladığı bir başka eserinde de Şor Türklerinin yaşantıları ve gelenekleri ile ilgili önemli bilgiler vermiştir.²⁷

Güney Sibiryա bölgesinde görev yapmış en meşhur misyonerlerden V. İ. Verbitskiy, Altay bölgesi Türkleri arasında dolaşmış ve derlemeler yapmıştır. Misyonerlik görevi sırasında Altay bölgesi Türk toplulukları hakkında tafsilatlı bilgiler elde eden misyoner Verbitskiy, meşhur eseri Altayskie İnorodtsı'yı 1893'te Moskova'da yayımlatmıştır. Dağlı Şor bölgesine defalarca geziler düzenlemiş olan Verbitskiy, hem Altayskiy İnorotsı adlı eserinde hem de hazırlamış olduğu Grammatika Altayskogo Yazıka ve Slovarı Altayskogo i Aladagskogo Nareçiyı Turkskogo Yazıka adlı gramer kitabı ile sözlüğünde Şorlarla ilgili kültür ve dil materyallerine yer vermiştir. Verbitskiy, Altayskiye İnorodtsı'da bazı Şor efsanelerine yer vermiş; fakat, folklor mahsullerini boylara göre düzenlemediği için hangi efsanelerin Şor Türklerine ait olduğunu tespit etmek oldukça güçleşmiştir.

Meşhur dil bilimci ve folklorcu N. P. Dırenkova, 1940 yılında Şorskiy Fol'klor adlı eserini yayımlayarak Şor Türklerinin sözlü edebiyat geleneğinin ortaya konulmasında dev bir adım atmıştır. Dırenkova, Şor Türklerinin folklor el kitabı olarak değerlendirebileceğimiz bu çalışmasında, öncelikle Şor Türkleri ile ilgili genel bilgiler vermiş, daha sonra da Şor Türklerinin sözlü edebiyatında yer alan türler hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmıştır.²⁸ Dırenkova'nın eseri, çok sayıda masal, atasözü, bilmece, destan, sarın ve efsane örnekleriyle doludur.²⁹

Aynı yılda, yani, 1940'ta, G. F. Babuşkin tarafından bazı Şor masalları, Şor Nıbaktarı adıyla yayımlanmıştır.³⁰

Dırenkova ile Babuşkin'in bu neşirlerinden sonra, yukarıda da belirtildiği üzere, İvan Luşkin tarafından 1962'de Abakan'da yayımlanan ve Kuznets bölgesi ve Şor efsanelerini konu edinen Kuznetsı, Şorskie Legendı³¹ adlı eserle İ. D. Hlopına tarafından yazılan ve Şor Türklerinin mitolojisi ile geleneksel inanışlarını ele alan İz Mifologii i Traditsionnih Religioznhı Verovaniy Şortsev³² adlı yazıyı da burada zikretmek gerekmektedir.

1989'da A. İ. Çudoykova tarafından Şor efsane ve menkıbelerini içeren ve Deviat' Bubnov Şamana: Şorskie Legendı i Predeniya adını taşıyan önemli bir eser daha yayımlanmıştır.³³

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

Pamyatniki Fol'klora Narodov Dal'neg Vostoka serisinin 1998'de yayımlanan 17. cildi Şor Türklerinin kahramanlık destanlarına (Kan Pergen, Altın Sırık) ayrılmıştır.³⁴

Türkiye'de de kapsamlı olmamakla birlikte Şor Türklerinin sözlü edebiyatı üzerinde bir kaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisi, kendisi de bir Şor Türkü olan Nadejda N. tarafından Türkiye'de sunulan bir bildiridir. 1991'de Adana'da düzenlenen II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu'na katılan ve yukarıda ismini sık sık zikrettiğimiz meşhur Şor Türkü dil bilimci Kurpeşko, Şor Folkloru adlı bir bildiri sunmuştur.³⁵ Kurpeşko, sunduğu bildirisinde Şor Türklerinin gelenekleri, inanışları, dili hakkında çok değerli bilgiler vermiştir. Kurpeşko'nun bildirisinin son cümlesi, folklor araştırmalarının Şor Türklerinin yeniden kendi hayatlarını ve dillerini kurmada ne derecede büyük bir öneme sahip olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır: Biz ne kadar folklor bakarsak, ne kadar folkloru incelersek; o kadar kendi hayatımızı ve dilimizi buluruz.³⁶

Şor Türklerinin sözlü geleneğine yer veren ve Türkiye'de yapılan bir diğer çalışma da araştırmacı Metin Ergun'un iki ciltlik Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi adlı eseridir.³⁷ Ergun, Türk Dünyası efsaneleri üzerine hazırlamış olduğu bu çalışmada, Türk Dünyası genelinde efsaneler üzerinde yapılan çalışmalardan söz ederken Şor Türklerinin efsaneleri üzerinde yapılan çalışmalar hakkında da bilgi vermiş,³⁸ daha sonra da şekil değiştirmeye ilgili dört Şor efsanesinin metnine yer vermiştir.³⁹

Son derece zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Şor Türkleri arasında bazı sözlü edebiyat türlerine verilen adlarla bu türlerin genel özellikleri hakkında şunları söylemek mümkündür. Burada hemen belirtmek gerekir ki, Şor Türklerinin sözlü edebiyat geleneği hakkında aktaracağımız bu bilgiler, büyük oranda N. P. Drenkova'nın aktardığı bilgilere dayanmaktadır.

Şörçek, Nıbak / Nıvak, Nartpak: Masal

Şor Türkleri arasında masala Şörçek (Kondom'da), nıbak-nıvak (Tom ve Mras bölgelerinde), nartpak (Mras nehrinin yukarı kısımlarında) denilmektedir ve masal metinleri, gerçekçi ve hayalî olmak üzere iki kısımda toplanmaktadır.⁴⁰ Nıbak terimini, nımah-çon nımah (masal) ve alıptıg nımah (kahramanlık destanı) şekillerinde Hakas Türkleri arasında da görmekteyiz.⁴¹ Şörçek terimi, Altay Türklerinde çörçök,⁴² Uygur Türklerinde çöçek şeklinde yer almaktadır.⁴³

Kay (Kay şörçek, nıbak): Kahramanlık Destanı

Şor Türkleri arasında kay, kay şörçek, nıbak adları verilen kahramanlık destanları (Ölen Tayçi, Kan Mergen, Kartıga Mergen, Ak Kan, Kan Kes, vs.), komus-kobis ya da kay komıs eşliğinde kaylanmaktadır. Bu destanlara nartpak, şörçek gibi isimler de verilmektedir.⁴⁴ Şörçek, masal ve destanları adlandırmak için kullanılan genel bir isimdir. Farklı iki türün aynı isimle adlandırılması, diğer bazı Türk topluluklarında da görülmektedir. Bazı anlatmaların hangi tür içine dahil edilmesi gerektiği konusu, halk edebiyatı araştırmalarının en eski problemlerindedir. Güney Sibiryaya Türk topluluklarının destanlarının masal mı, efsane mi, yoksa destan olarak mı? adlandırılacağı konusu V. İ. Verbitskiy, E. M. Meletinskiy, B. N. Putilov, G. N. Potanin, A. Kalaçev, A. S. Orlov, A. L. Koptelov, S. M. Malov, V. M. Jirmunskiy, N. K. Dmitriev gibi araştırmacıların zihnini meşgul etmiş ve ortaya farklı görüşler çıkmıştır.⁴⁵

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

Bunda da muhtemelen Güney Sibiryâ bölgesi Türk topluluklarının destan metinlerinde masal ve mitoloji dünyasına has pek çok unsurla fantezinin ağırlıklı olarak yer alması etkili olmuştur. Ayrıca, bazı destan metinlerinin bozularak masal formunda anlatılmaya başlanmasını da isimlendirme konusunda dikkate almak gerekmektedir. Bütün bunlara rağmen, Şor Türkleri masala şörçek derlerken kahramanlık destanlarına da kay şörçek diyerek bu iki tür arasında bir ayrıma gitmeye çalışmışlardır. Aynı durum Altay Türkleri için de söz konusudur.

Şor Türkleri arasında destanlar, tıpkı Hakas ve Altay Türkleri arasında olduğu gibi, kaylanmaktadır.⁴⁶ Kay, “göğüs ya da gırtlaktan çıkarılan boğuk ve makamlı ses,” kayla ise “gırtlak sesiyle destan terennüm etmek” anlamına gelmektedir. Destan ve masal türlerinin adlandırılmasında bazı problemler olmakla birlikte bu iki türün anlatıcıları farklı isimlerle adlandırılmaktadırlar. Masal anlatanlar nartpakçı, nıbakçı; destan kaylayanlar ise kayçı olarak adlandırılmaktadırlar.⁴⁷ Drenkova, kayçılar tarafından özel bir gırtlak nağmesiyle terennüm edilen kahramanlık destanlarının icra özellikleri hakkında şunları söylemektedir: Kayçılar, genelde, destan terennümünün başında sanki kaylayacakları destanları düşünür gibidirler. Daha sonra alçak sesle destanı kaylamaya başlarlar. Kayçılar, destanları bölüm bölüm kaylamaktadırlar. Her bölümü ya da epizodu ya sadece sözle ya da sadece komus çalarak bitirmektedirler. Bazı kayçılar, destanlarına destan kahramanına ya da çalmakta oldukları komusa seslenerek başlamaktadırlar. Kahramanlık destanlarının giriş ve bitiş bölümleri kalıplaşmış ifadelerle doludur. Kayçılar, kaylamakta oldukları destanları, dinleyicilerin ilgilerine göre uzatıp kısaltmaktadırlar.⁴⁸

Kay şörçeklerin bir kayçı tarafından kaylanması, bazen bir kaç geceye kadar uzayabilmektedir. Drenkova'nın kayçılar ve kay şörçeklerin icrası ile ilgili verdiği bilgiler, hem Güney Sibiryâ'nın diğer Türk topluluklarının, hem de Orta Asya ve Türkiye Türklerinin destancılık-hikâyecilik geleneğiyle büyük benzerlikler içermektedir.

Şor Türklerinin destanlarının şekil ve tür (konu) özellikleri, sayfa sayısı sınırlı bir yazıda ele alınamayacağı için bu konu üzerinde burada durulmayacaktır.

Purunğu Çook, Erbek, Tiles: Efsane, Menkıbe, Küçük Hikâye

Şor Türkleri, Purunğu çook, erbek, tiles terimlerini de efsane, menkıbe, küçük hikâye anlamlarında kullanılmaktadırlar. Bu tür kısa hikâyelerde tarihî olaylar, Kırgızların Şorlar üzerine yaptıkları akınlar, efsanevî halklar, savaşlar, Şorların eski hayatları ve avla ilgili hikâyeler anlatılmaktadır. Bu tür hikâyelerin bir başka adı da şın ya da şın polğandır. Kullanılan bu terimler, anlatılan olayların gerçekten olmuş ya da yaşanmış olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Efsaneler içinde av efsaneleri, dağ ve su iyeleriyle ilgili metinler yer almaktadır.

Bu hikâye ya da efsane metinleri, uzun değildir ve genelde Bir adam avlanırken ya da Bir adam eskiden ava giderken ibareleriyle başlamaktadır. Hikâye ya da efsanelerde yer alan olaylar ya bir başkasının ya da bizzat anlatıcının başından geçmiş gibi anlatılmaktadır: Luka ava gittiğinde... ya da Köbes taygasına ava gitmişim., vs.

Bu tür efsanelerin bir kısmı, doğrudan mitik metinlerdir. Kâinatın oluşumu, insanın yaratılışı, Tufan gibi konular yaygın bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca, hayvanlarla ilgili mitler de anlatılan metinler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bütün bu konuların yanı sıra, gök cisimleriyle ilgili olanlarla mizahî metinleri de burada zikretmek

gerekmektedir.⁴⁹

Kep Söster, Takpak, Takpak Söster, Ülger Söster: Atasözleri

Şor Türkleri, yüzyılların deneyimi ve birikimi sonucu ortaya çıkan ve törenin en güzel şekilde yansıtıldığı atasözlerini karşılamak için kep söster, takpak söster, ülger söster gibi kavramları kullanmaktadırlar. Atasözlerini karşılamak için kullanılan bu kavramlar, biraz değişik bir şekilde Hakas (kip-çoo) ve Tuva Türkleri (üleger comok) tarafından da kullanılmaktadır.⁵⁰

Tapturçan Nıbaktarı, Tapçan Nıbak: Bilmece

Şor Türkleri, çocuklar ve gençler için uzun kış akşamlarının en önemli eğlence vasıtalarından olan bilmece türünü adlandırmak için Tapturçan nıbaktarı, tapçan nıbak, tapçan nartpak, taptırgış, nıbagıştar, takpak, tapçanı terimlerini kullanmaktadırlar.⁵¹ Kâşgarlı Mahmut'un meşhur eseri Divanü Lûgat-it-Türk'te de bilmece türü, tıpkı Şor Türklerinde olduğu gibi, tap- fiil kökünden türetilen terimlerle karşılanmıştır: tapzug, tabuzgu, tabuzguk, tapzuguk.⁵²

Sarın: Yır, Balk Şarkısı, Türkü

Günlük hayatta yaşanan herhangi bir olayı konu edinen sarınlar, beyit ya da dörtlükler halinde söylenmektedirler. Sarınlar, solo halde söylenilebildikleri gibi, koro halinde de söylenebilmektedirler. Sarınçılar tarafından kay komıs ya da şerçen komıs⁵³ eşliğinde söylenen sarınlar, konularına göre çeşitlenmektedirler. Ölenlerin arkasından söylenenlere sııt ya da sıgıt adı verilmektedir. Eski Türkçedeki sıgıt, ve sıgta- terimleri, Şor Türkçesinde olduğu gibi korunmuştur. Şor Türkleri arasında sııt ya da sıgıtın yanı sıra toy sarınları, oyun sarınları ve tarihî sarınlar da yaygındır. Sarınlar şekil bakımından uzun sarınlar (Lirik sarınlar) ve beyit ya da dörtlük şeklinde söylenen takpaklar⁵⁴ olarak iki gruba ayrılmaktadırlar.⁵⁵

Anadolu-Türk halk şiiri geleneğinde görülen deyişme ya da karşı-beri ile atışma geleneklerinin benzerlerini, Şor Türkleri arasında sarın söyleme geleneği vasıtasıyla görmekteyiz. Şor Türkleri arasında bazı sarınlar, bir kız ve bir erkek arasında deyişme ya da karşı-beri şeklinde söylenmektedir. Yani, Anadolu Türklerindeki atma türkü ya da mani söyleme geleneğine benzer bir şekilde söylenmektedirler. Şor halk şairleri, sarın söyleyerek atışmışlar ve yeteneklerini sergilemeye çalışmışlardır. Bu durum, Anadolu Türkleriyle Kazak Türklerinin âşık tarzı şiir geleneklerindeki atışma ve aytıs ile paralellik arz etmektedir.

D. Şor Türklerinin Sözlü Edebiyatından Örnek Metinler

1. Purunğu Çooktar/Erbekter/Tilester (Efsaneler)

A. Kazır Tayga⁵⁶

Kazır tep taygada annar kalın polğan: albıga, tiyin, kandıs, tülğü kalınak. Paşka-paşka annardı ödürgenner, korumda köp albugalar annıkka kapkannar.

Küskü kelgende kar tüş-pardı. Şanaların tagrap, azık alıp, sörtkelerin tartıngançı, ol

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

taygaga pargannar. Ol taygaga kelip, odag turgusup çaıngannar. Anan anna-pergenger.

Annap çörıp annardı ödür polbaançalar. Pir açıkçı kiji kün toza annap çörüp, aga pirda an togaspaan, pirda nebe ötürbeen. Karışkı pola pergende odagina nandira kelçitkan. Kaçan odagina tebe kelçitkanda sandığı kaya kele bergen. Kayaan ejigi açılığ polgan. Ol ançı kiji aga kirgen.

Ol kayaan işti odag iştine çünük polgan. Anda araga aşılçatır. Köp kijiler kart oynapçattırlar. İygisi talajı oturçattırlar. Pirsı-pirsın sögüp oturçatır. Pirsı aytça: “Meen taygamda alında köp an polgan. Kijiler meen annarımını köp ötürb-oturganda anan tok polgannar. Sen meni udup aldın. Mallarımını pozunnun tayganga köçürbüstün, am teze, kijilerim annap çörüp, pirda nebe ödür bolbaançalar. Aşta pererler.” Köp kiji kıygırışçitkannarı uguldu: “Paşok oynarga kerek”, tep, kartarın şelibistiler. İyginçi kijişi katkııp ayttı: “Ol noo şalar! An kuş çok!” Paştapkızı ayttı (Ol Kazır taygaan eezi): “Kıstarımını salıp, pozumnu emdegimni köşübe salarım!” Anan paşok oynaaberdiler.

Kazır taygaan eezi udup-al, katkıırbışa per, kartarın şelibisti: “Am, tedi, seen taygadagı an kuşunnu naandra köçür-kör!” Aan katkışına taygada salgın salgınar, çaş agaştar pögüldüler, çon agaştar mıçıraş turdular. Ol katkığa ançı kiji korukkan oşuba ol taygaan iştinen şıktı. Odagina kelip, ol kerekti aydarga korukkan. Erten ançılar annap-pargannarda larga paşka-paşka annar togaşkannar. Köp annar ödüre bergenger.

Kaçan annap kelgenerde-pir apşıy kiji ayttı: “Po tagdın eeleri kart oynagannar. Kart oynap kelip, ançı kijige an-kuş isa perçaalar.”

Kazır Tayga

Kazır adlı bir taygada⁵⁷ çokça av hayvanı varmış. Avcılar, orada samur, sincap, su samuru, tilki ve diğer hayvanları avlarmış. Ağlarla çokça samur avlanırmış.

Güz gelip de karlar yağınca avcılar kayakları hazırlayıp azıklarını yanlarına alıp kızakları çekerek o taygaya doğru yola koyulmuşlar. Taygaya geldiklerinde çadır kurup gizlenmişler, sığınmışlar. Ondan sonra da ava gitmişler.

Ava çıktıklarında hiç av hayvanı vuramamışlar. Bir avcı bütün gün dolaşıp hiçbir ava rastlayamamış, bir tek hayvan dahi öldürememişti. Karanlık çökünce çadırına doğru yönelmiş. Çadırına doğru giderken dik bir kayaya rast gelmiş. Kayanın girişi açılmış ve o avcı kayanın içine girmiş.

Kayanın içi, bir yurt içine benziyormuş. Orada rakı içiliyormuş. Kalabalık insanlar kâğıt, kumar oynuyorlarmış. İkisi kavga ediyorlarmış. Birisi diğerine sövüp durmuş. Birisi der “Önceden benim taygamda çokça av vardı. Avcılar benim avlarımdan bol bol avlardı. Böyle yaparak karınlarını doyururlardı. Sen beni kâğıtta, kumarda yedin, bütün av hayvanlarımı kendi taygana sürüp götürdün. Artık insanlarım avlanıp hiçbir şey öldüremezler, açlıktan ölürler!” O anda deminki avcının kulağına kalabalığın sesi gelmiş: “Tekrar oynamak gerekir” diye bağırarak kâğıtları atmışlar. Kavga edenlerden ikincisi gülerken demiş: “O oyuna ne koyabilir ki, hiç hayvanı-avı yok?!” Birincisi, yani Kazır tayganın sahibi cevap vermiş: “Kızlarımı koyuyorum, ilaveten kendimi ve karımı da!” Sonra yeniden oyuna başlamışlar.

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

Kazır tayganın sahibi bu kez yenmiş, gülerak kâğıtları attıktan sonra şunu söylemiş: “Şimdi tayganda olan kuş-hayvanları geri gönder!” Onun gülmesiyle taygada kuvvetli rüzgâr esmiş, yeşil ağaçlar yapraklarını dökmüş, ulu ağaçlar boyun eğmişler. Avcı da bu kahkahadan dolayı korkmuş ve kayadan dışarı fırlamış. Çadırına gelip olan biteni anlatmaya çekinmiş. Sabahleyin avcılar ava gittiklerinde onlara çeşit çeşit av hayvanları rast gelmiş. Çokça av hayvanı öldürmüşler.

Avdan dönerlerken bir ihtiyar şöyle demiş: “Bu dağın sahipleri kâğıt, kumar oynamışlar. Kâğıt oynayıp avcılara av-kuş gönderiyorlar.”

B. Gözyaşından Meydana Gelen Taş⁵⁸

Tav Katun, Şor dilinde “gözyaşından meydana gelen dağ” demektir.

Bir zamanlar Şor ülkesinde komşu iki adam varmış. Bunlardan biri çok fakir, çok yoksulmuş. Ne evi varmış, ne de oku, yayı varmış. Diğer adam ise oldukça zenginmiş. Adeta bütün Şor yurdu elinin altındaymış. Bu zengin adam çok kötü, çok cimri biriymiş. Bu adamlar, birbirleriyle hiç geçinemezlermiş.

Zengin adamın kızı, fakirin oğluna aşık olmuş. Oğlan, çok cesur, çok yiğit biriymiş. Etrafta çok sevilirmiş.

Ağa, bu haberi duyunca çok kızmış. Oğlanın babasını yanına çağırıp:

- Ya buradan göçüp gideceksin; ya da oğlunu öldüreceğiz, demiş.

Adam, ağanın bu teklifi karşısında şaşırıp kalmış. Ne yapsın? Oradan göçse açıklıktan ölmüş. Göçmese oğlu ölecek. Çaresiz orada kalmayı kabul etmiş. Oğlundan ayrılığın ızdırabı da çok ağırmış. Sonunda dayanamayıp ağaya:

- Bana ne tavsiye edersin? diye sormuş. Zengin adam:

- Bir çaresini buldum. Git oğluna söyle, dağın eteğine varıp ayıyla dövüşsün, demiş. Adam:

- Oo, o kolay. Benim oğlum değil bir ayıyla, on ayıyla bile dövüşür, demiş. Ağa da:

- O dövüşürken biz de üzerine büyük bir taş yuvarlarız, olur biter, demiş.

Sonra ağa, büyük bir ateş yaktırıp taşı kızdırmaya başlamış. Fakir adamın gözyaşlarıyla o taş, bembeyaz olup gitmiş.

Oğlan ayıyla dövüşürken üzerine o taşı yuvarlamışlar. Oğlan taşı tutmuş. Fakat, tutmasıyla birlikte yanmaya başlamış. Sonra birden bire büyük bir taş dönüşüvermiş.

Ağanın kızı, oğlanın başına gelen bu olayı geç öğrenmiş. Üzülüp, ağlayıp sızlamış. Babasına:

- Sen ondan değil, benden ayrıldın, deyip atına binmiş ve oğlanın taş olduğu yere doğru sürmüş. Taşın yanına varıp durmuş. Orada o da pınara dönmüş. O pınara, Mıncıdaş

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

adını vermişler. Bu “at başı” demektir.

C. Kemçik Tayga Eezi⁵⁹

Pir kiji kemçik taygaa aşıkka parganda tük nebe ödür-polbançıtkan, karan odana odurçadıp, kuzuktan kay kobis edip alıp, narpak kaylap sal odurgan. Odunnan kiji çilabok edip alıp, pozunan ödre tik salıp, kültüştin çerine çetkende-edok kül-sal-odurgan, kunanıştın çerine çetkende kunanşal odurgan.

Ede kaylap odurza, pir sarattın kiji odag ejigine kelip, adın toktat, tüşken. Tüş-kelp, aytkan (er kiji polgan): “Sen narpakçı kayçı kiji poltızın!” tep aytkan. Ede aydıp alıp “Tanda pazok narpak saldırırğa kelem!” tep aydıp alıp parbıskan.

İğinçi kününde-pazok olok saradı-ba kelgen. Kelip pararda “Pazok üjünçü kününde kelerim” tep aydıp alıp, parbıskan. Üjünçü kününde pazok olok saradı-ba kelgen.

Kelip aytkan: “Pis içem-bile çöpteşçabıs, sen tagdan nebe tap polban iştin karılçatır”. İçezi ol oglun çooktadarga ışçatır. Ol oğlu kelip çookta-berçatır: “Sen tanda köze alp-alıp, taskılga şık. Anda tan ejigi polar. Ol tagdın ejigine saroktın kijiler çörgenner polar!” tep aytkan. “Sen ol ejiktin aarı (işkeri) kirbessin. Anda turçatsan, ol ejik-çe albagalar şıkla çadarlar. Sen ol közen-me ol albagalardan pozun çügüne-zene çap-alarzın!” ten.

Ertenen ol kijinin aytkanı bıla közezin alp-alıp, taskılga çığır, tan ejiginin alında turçıtkanı- albagalar şıkla çatkannar. Ol kiji köze-be çününge çetire çap-alıp, adana een-pargan.

Anan ol kiji çurtunga kelip, ol albagıladı sadıp, çurtap paylap çada-bergen.

Kemçik Tayga İyesi

Bir adam Kemçik taygaya ava gittiğinde hiçbir şey avlayamamış. Gece çadırında oturduğu sırada çam fıstığından kopuz yapıp masal kaylamaya başlamış. Odundan bir insan, kukla yapıp karşısına oturmuş. Masalın gülünç yerine geldiğinde gülüyor, hüznü yerine geldiğinde ağlıyormuş.

Böyle edip dururken bir sarı atlı kişi çadır eşiğine gelerek atından inmiş. İnip söylemiş (Gelen kişi erkek imiş): “Sen masalcı kişi imişsin!” demiş. Sonra da: “Yarın yine masal kaylatmaya geleceğim!” diyerek gitmiş.

İkinci gün de yine kaylatmaya gelmiş. Giderken “Üçüncü gün de geleceğim”, demiş. Üçüncü gün de yine kaylatmaya gelmiş.

Gelip demiş: “Biz anamla danıştık, sen dağda hiçbir şey bulamadığın için üzgünsün!” Anası, oğlunu konuşmak için göndermiş. Oğlu gelip konuşur: “Sen yarın odununla birlikte dağa çık. Orada dağın eşiği vardır. O dağın eşiğinin önünde izler vardır!” demiş. “Sen o eşikten içeri girme. Orada bekleyip durursan o eşikten samurlar çıkar. Sen de odununla vurabildiğin kadar vurursun!” demiş.

Sabah o kişinin dediği şekilde yapmış ve odununu yanına alarak tepeye, dağa çıkmış. Dağın eşiğinin önünde beklemeye başlamış. Samurlar arka arkaya çıkmışlar. O kişi,

odunuyla götürebileceği kadar vurup çadırına geri dönmüş.

Ondan sonra o kişi yurduna gelmiş ve vurduğu samurları satarak zengin olmuş.

2. Kep söster, Ülger Söster (Atasözleri) ⁶⁰

a. Kemnin miltık, an-ok nebe.

(Silah kiminse av kürkü de onundur.)

b. Kem pay, ol-ok piy.

(Kim zenginse bey de odur.)

c. Pay kijinin malı ölen ottarça, çok kijinin malı tobrak çalgarça.

(Zengin kişinin hayvanları ot yerken yoksul kişinin malları toprağı yalar.)

d. Şalçakka passan, çol bolar; payga parzan, mal polar.

(Çamura bassan iz olur, bayla evlensen mal olur.)

e. Kabırğa çerşe kar çıkpas, kalarga (kalar çonga) mal öspes.

(Dağ yamacı kar tutmaz, Kalar halkının ineği büyümez.)

f. Çok kijinin iji-pay kijinin kütkeni.

(Yoksulun emeği, zengin kârı.)

g. At kişteş tanıjar, kiji erbekteş tanıjar.

(Atlar kişneşerek insanlar konuşarak tanışırlar.)

h. Çağıs ağaş salgınnan kortuk, çağıs kijiden kortuk.

(Yalnız ağaç rüzgârdan korkar, yalnız insan insandan korkar.)

i. Tugar tugbas palaga pejik çepsep salba.

(Henüz doğmamış bebeğe beşik hazırlama.)

j. Çarıkka kayde-da çağ sürtsen, olok çarığı polar,

Çabalga kayde-da çakşı etsen, olok çabalı polar.

(Işığa ne kadar yağ sürsen o yine parlak olur,

Kötüye ne kadar iyilik etsen de o yine kötü olur.)

k. At pojanganın tudarzın, aas pojanganın tutpassın.

(Boşanan atı tutarsın, boşanan ağızı tutamazsın.)

l. Pilerge pir sös, pilbeske min sös.

(Bilene, anlayana bir söz; bilmeyene, anlamayana bin söz.)

m. Kıybıranzan, kır ajarzın, odurzan oraga tüjerzin

(Hareket edersen yüksek dağdan aşarsın, oturursan çukura düşersin.)

n. Çortsa-çortsa, çol polar, çobalıp össe, er polar.

(Gezerse yol olur, çalışıp büyüse er olur.)

o. İştügen kiji tişter (çiir), odurgan kiji oyda ajar.

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

(Çalışan kişi yer, oturan kişi sırt üstü yıkılır.)

3. Taptırçan Nıbaktarı (Bilmeceler)⁶¹

- a. Tagga şıksa talbas, suga kirze suksabas. (Şana)
(Dağa çıksa yorulmaz, suya girse susamaz.) (Kayak)
- b. Pozı pir tudam, ünü pir künük. (Torçuk)
(Kendisi bir tutam, sesi bir günlük mesafeden duyulur.) (Bülbül)
- c. Şabınça şabınça, uçuk bolbança. (Terben)
(Kanat çarpar, kanat çarpar uçamaz.) (Değirmen)
- d. Sugga kirze mın, takka şıksa pir. (Attın kuzurugu)
(Suya girse bin tane, dağa çıksa bir tane.) (Atın kuyruğu)
- e. Azagı çok, kolu çok karnı-ba parça (Çılan)
(Ayağı yok, kolu yok, karnı üstünde yürür.) (Yılan)
- f. Karga şökpes ağaş adım (Şana)
(Karda batmayan ağaç adım.) (Kayak, kızak)
- g. Parak paştık kısçagaş emni ebire çügür-çorça (Sıybaş)
(Dağınık saçlı kızcağız evin her tarafında gezer.) (Süpürge)
- h. Em üstünde çardık itpek çatça (Ay)
(Ev üstünde yarım ekmek yatar.) (Ay)
- i. Kök puska pudgay çayıbıstım (Çıldıs)
(Mavi buz üstüne buğday saçılmış.) (Yıldız)
- j. Oyım çerde odus igi kadıg sargay. (Tiş)
(Çukur yerde otuz iki katı, sert sargay.)⁶²

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AÇA

Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 760-771

Dipnotlar :

1. N. A. Baskakov ile A. İ. İnkicekova-Grekul tarafından hazırlanan Hakassko-Russkiy Slovar' adlı sözlükte Hakas Özerk Bölgesi'nde yaşayan Şor Türkleri ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: Hakas Özerk Bölgesi'nde kendilerini Şor olarak tanımlayan ve Hakas Türkçesinin Şor ağızını konuşan küçük topluluk, Taştıp bölgesinde yaşamaktadır. Bunlar genelde Yukarı Matur ve Aşağı Matur köyleri civarında Şor ağızını konuşan Hakaslarla birlikte yaşamaktadırlar. Ayrıca bu bölgede Dağlı Şor bölgesinden gelen göçmenler de yaşamaktadır (N. A. Baskakov-A. İ. İnkicekova-Grekul, Hakassko-Russkiy Slovar', Moskva 1953, 365-367).
2. W. Radloff'un Şorlar hakkındaki verdiği bilgiler için bk. W. Radloff, Sibiry'a'dan (çev. Ahmet Temir), 2. c., İstanbul 1994, 104-120. Radloff, Tom, Mras ve Kondom Tatarlarını neden Şor adı altında gösterdiğini şu şekilde açıklamaktadır: Tom, Mras ve Kondoma Tatarları Şor adını kendileri hiç kullanmadığı ve kendilerini bir halk olarak hissetmedikleri halde, ben onları bu isim altında gösterdim. Beni buna mecbur eden sebep, evvelâ onların, tarafımdan Şor ağızı diye vasıflandırılan aynı lehçeyi konuşmaları ve sonra da, gerek Teleütler ve gerek batıda yaşayan Lebed ve Karaorman Tatarları

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

tarafından Şor-kiji diye tesmiye edilmeleridir. Şorlar, ne Teleüt'lere ve ne de Altaylılara benzemeyip, kendilerine mahsus bir tipleri vardır. Aralarında sarı saçlı adamlar bulunmakta ise de, bunlar hiçbir zaman halkın esas kitlesini teşkil etmez. III. bölümde işaret ettiğim gibi, Şorların, sonraları demirci Tatar'lar ismini alan Yenisey-Ostyakların neslinden geldiğini tahmin etmekle beraber, sarı saçlı tiplerin, kabilenin kendi özelliklerinden olup olmadığı hususunda katı bir şey söylemeyeceğim (a.g.e., 2, 118-119.).

3. Radloff, a.g.e., 2, 119-120 (Radloff, Şorları yaşayışlarına göre sınıflandırmış ve Şorların tamamının köylerde yerleşik hayat sürmekte olduklarına dikkat çekmiştir. Bu yerleşikliği de Şorların eskiden yüksek bir medeni seviyeye ulaşmış olmaları ve ormanlık dağlara kaçmaya mecbur kalarak diğer komşularından ayrılmak suretiyle münferit köyler teşkil ederek yerleşmeleri ve eski kültürlerini unutmuş olmalarıyla izah etmektedir); Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, 2. b., İstanbul 1988, 13; N. N. Kurpeşko-Tannagaşeva-F. Ya. Apon'kin, Şor-Kazak Pazok Kazak-Şor Ürgedig Söztük Şorskogo-Russkiy i Russko-Şorskiy Slovar', Kemerovo 1993, 3; N. N. Kurpeşko Tannagaşeva-Şükrü Haluk Akalın, Şor Sözlüğü, Adana 1995, I; Shirin Akiner, Sovyet Müslümanları, İstanbul 1995, 358.
4. Tannagaşeva-Akalın, a.g.e., I-IV. Şor Türklerini Abakan Türkleri (Hakaslar) içine dahil eden Caferoğlu, Şorların nüfusunu 20. 000 kadar göstermiştir (Caferoğlu, a.g.e., 13).
5. Çarlık Rusyası işgaliyle birlikte başlayan bu yeni dönem hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk: N. P. Direnkova, Şorskiiy Fol'klar, Moskva-Leningrad 1940, VI- IX.
6. Tannagaşeva-Akalın, a.g.e., III-IV; Şükrü Haluk Akalın, Şor Türkçesinin Söz Varlığı, Kebikeç, 7-8, 1999.
7. Şor Türklerinin günümüzdeki siyasî, iktisadi, kültürel ve sosyal durumu hakkında değerli türkolog Şükrü Haluk Akalın'ın Çukurova'dan başlayan ve Güney Sibirya'da son bulan gezisi sonucunda kaleme aldığı Anayurttan Atayurda-Gezi Notları (Adana 1995) adlı kitabında ayrıntılı ve kıymetli bilgiler verilmektedir. Güney Sibirya ve özelde Şor Türklerinin günümüzdeki durumu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacı ve okuyucular için Akalın'ın bu kitabı bir hazine değerindedir. Akalın'ın sözünü ettiğimiz kitabı hakkındaki bir değerlendirme için bk: Baki Asiltürk, "Hatıra ve Gezi Kitaplarında Sibirya, Sibirya" Araştırmaları (hızl. Emine Gürsoy- Naskali), İstanbul 1997, 415-431.
8. Bu anlamdaki yayımlar hakkında daha geniş bilgi için bk: Direnkova, a.g.e., VI-VII; Tannagaşeva-Apon'kin, a.g.e., 3-4.
9. N. İ. Verbitskiy, Kratkaya Grammatika Altayskogo Yazıka, Kazan 1869.
10. N. I. Verbitskiy, Slovar' Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Turkskogo Yazıka, Kazan 1884.
11. Akalın, Şor Türkçesinin Söz Varlığı, 135-136.
12. Direnkova, a.g.e., VII.
13. Otçet o Komandirovke Studevta Vostoçnogo Fakul'teta Sergeya Efimoviça Malova, İzvestiya Russkogo Komiteta Dlya İzuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii, No: 9, 1909.
14. Direnkova, a.g.e., VIII.
15. Direnkova, a.g.e., VIII-IX.
16. Tannagaşeva-Apon'kin, a.g.e., 4; Akalın, Şor Türkçesinin Söz Varlığı, 136.
17. 1980 ve 1990'lı yıllarda Şor Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında bk: Şükrü H. Akalın, "Şor Türkçesiyle İlgili Yeni Yayınlar ve Çalışmalar", Türk Dili, 500, Ağustos 1993, 193-196; Şükrü Haluk Akalın, Şor Türkçesinin Söz Varlığı ve Şor Sözlüğü, Kebikeç, 7-8, 1999, 135-139.
18. Tannagaşeva-Apon'kin, a.g.e., 3.
19. Tannagaşeva-Akalın, a.g.e., II-III.
20. Tannagaşeva-Akalın, a.g.e., 127.
21. Hakassko-Russkiy Slovar' adlı sözlükte, Hakas Türkçesi hakkında bilgi verilirken Şor ağzından da söz edilmiş ve Hakas yazı dili ile Şor ağzı arasındaki bazı farklılıklara dikkat çekilmiştir: Hakas yazı dilindeki Yaşlı adam anlamına gelen apşah, Şor ağzında apşah; gerçek anlamına gelen sın, Şor ağzında çın; yatak anlamına gelen tözek, Şor ağzında töjek şeklindedir. Hakas Türkçesinde -zar/-sar şeklinde olan yönelme hali eki Şor ağzında -zarı/-sarı şeklinde iken yine Hakas Türkçesindeki şimdiki zamanın olumsuz hali -pın/-bin/-min, Şor ağzında - paan/-baan/-maan şeklinde yer almaktadır, vs.

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

(Baskakov-İnkicekova-Grekul, a.g.e., 365-366.).

22. Şor Türkçesinin gramer (ses ve şekil) özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bk: N. P. Drenkova, Grammatika Şorskogo Yazıka, Moskva-Leningrad 1941; Tannagaşeva-Apon'kin, a.g.e., 5-9; Tannagaşeva-Akalın, a.g.e., 127-141; Akalın, Şor Türkçesinin Söz Varlığı, Kebikeç, 7-8, 1999, 135-139; Şükrü Haluk Akalın, "Şor Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Gözlemler", Sibiryaya Araştırmaları (hızl. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul 1997, 69-81.
23. Tannagaşeva-Apon'kin, a.g.e., 5; Tannagaşeva-Akalın, a.g.e., 127.
24. Bölge halkını Ortodoks kilisesi adına Hıristiyanlaştırmak ve Rus yönetimine ısındırmak amacıyla bölgeye giden misyonerlerin neden buradaki Türk topluluklarının dilini ve halk edebiyatı/folklor ürünlerini derlemek durumunda kaldıklarını, N. P. Drenkova şu şekilde izah etmektedir: Altay topluluklarının dini olan Şamanizm'in sınırlarına ermek ve onları Hıristiyanlaştırmak amacıyla misyonerler Altay yabancılarının folklorlarını öğrenirler. Ortodoks papazları için yerli kabilelerin yaşam tarzlarının öğrenilmesi, misyonun başarıya ulaşabilmesi için önemli bir araçtır. Yerlilerin yaşam tarzlarını ve neye inandıklarını öğrenebilmek için sözlü edebiyat ürünleri önemli bir kaynaktır ve bu yüzden Altay misyonerleri dil araştırmalarına paralel olarak folklor mahsullerini de derleyip yazıya geçirmişlerdir." (Drenkova, a.g.e., VII-VIII).
25. Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, c., Ankara 1997, 160.
26. V. V. Radlov, Obratzi Narodnoy Literaturı Turkskih Plemen Jivuşçih v Yujnoy Sibiri i Cungarskoy Stepı, 1. c., Sanpetersburg 1866, 310-399. Radlov külliyyetinin bu cildinin Türkiye'deki yayımı için bk: Dr. Wilhelm Radloff, Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı (çev. Yasemin Ünlü, Hasan Yıldız, Arzu Ekinci), Ankara 1999. Türkiye'de, Radlov'un yayımladığı Şor Türklerine ait bu metinler üzerinde bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır: Gülcan May, Radloff'un Proben'indeki Şor Türkleri İle İlgili Metinler Üzerinde Dil Çalışması, Çukurova Üniversitesi, Adana 1996.
27. W. Radloff, Aus Sibirien, 2 c., Leipzig 1884. Eserin Türkçe tercümesi ve Şor Türkleriyle ilgili bilgiler için bk: W. Radloff, Sibiryadan (çev. Ahmet Temir), 2. c., İstanbul 1994, 104-120.
28. Drenkova, a.g.e., VI-XXIX.
29. Drenkova, a.g.e., 1-448.
30. G. F. Babuşkin, Şor Nibaktarı, Moskva-Leningrad 1940.
31. İvan Luşkin, Kuznetsı, Şorskie Legendı, Abakan 1962.
32. İ. D. Hlopina, Mifologii i Traditsionnih Religioznih Verovaniy Şortsev, Etnografiya Narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri, Novosibirsk 1979, 70-89.
33. A. İ. Çudoykova, Deviat' Bubnov Şamana: Şorskie Legendı i Predeniya, Kemerovo 1989.
34. Şorskie Geroičeskie Skazaniya: Kan Pergen, Altın Sırık, Pamyatniki Folkloru Narodov Dal'neg Vostoka, 17. c., Moskva-Novosibirsk 1998.
35. Nadejna N. Kurpeşko, "Şor Fokloru", II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, 20-24 Kasım 1991, Adana 1993, 223-229.
36. Kurpeşko, a.g.b., 228.
37. Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, 2 c., Ankara 1997.
38. Ergun, a.g.e., 1. c., 160-161.
39. Ergun, a.g.e., 2. c., 863-865.
40. Drenkova, a.g.e., IX.
41. N. A. Baskakov-A. İ. İnkicekova-Grekul, Hakassko-Russkiy Slovar', Moskva 1953, 119; Hakas Literaturazı-10 Klassha On Pir Çıllıg Ortımah Şkolaa Uçebnik- Hrestomatiya, Ağban 1990, 14-50, 58.
42. 42 N. A. Baskakov-T. M. Toşçakova, Oyrotsko-Russkiy Slovar', Moskva 1947, 181.
43. Emir Necipov Necip, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (çev. İklil Kurban), Ankara 1995, 86.
44. Drenkova, a.g.e., X.
45. Güney Sibiryaya Türk topluluklarının kahramanlık konulu hikâyelerinin destan mı, masal mı, yoksa efsane olarak mı? adlandırılması konusunda araştırmacıların ileri sürdükleri görüşler için bk: Mehmet

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

- Aça, "Köne Epos" (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki "Âşıklara Mahsus Evlilik" Konusunun Kaynaklarından "Alplara Mahsus Evlilik", Millî Folklor, 6 (47), Güz 2000, 11-21.
46. Hakas ve Altay Türklerinin destancılık geleneği ve kayçı/hayçılar için bk: Metin Ergun, Hakas Hayçıları ve Haycılık Sanatı, Millî Folklor, 19, 1993, 23-26; Metin Ergun, "Hakas Hayçıları", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Nisan 1996, 121-130; Metin Ergun, Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Konya 1997, 19-46.
47. Dırenkova, a.g.e., X-XI.
48. Dırenkova, a.g.e., ay.
49. Dırenkova, a.g.e., IX-X; Ergun, a.g.e., 1. c., 40.
50. Baskakov-İnkicekova-Grekul, a.g.e., 76; Dalay-Baybın Haan-Tıva Maadırlığı Tooldar, 3. c., Kızıl 1994, 5.
51. Dırenkova, a.g.e., X.
52. Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (çev. Besim Atalay), 1. c., Ankara 1986, 462.
53. Komıs, Şorların en yaygın olan müzik aletidir. Bazı özel ustalar tarafından yapılan bu aleti sadece bazı şairler (kayçı ve sarıncılar) çalmayı bilmektedirler. Komıs, genelde söğüt ve sedir ağaçlarından yapılmaktadır. Destan ya da masallarda sık sık "talkomis"a rastlanır. Komısın at kılından yapılmış iki teli vardır. Komıs dekası ince tahtadan yapılır. Hakas bölgesinde yaşayan Şorlar, komısı deriyle çevirmektedirler. Ruslarla Şorların birbirlerine yakın yaşadıkları bölgede Rus balalaykasına çok benzeyen ve dekası üçgen şeklinde olan bir başka komıs çeşidi (şerçen komıs) ortaya çıkmıştır (Dırenkova, a.g.e., XV.).
54. Takmak nazım şeklinin Türkler arasındaki görünümü için bk: Metin Ergun, "Koşuk ve Takmak Terimleri Üzerine", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri-I, Ankara 1997, 225-230.
55. Dırenkova, a.g.e., XI.
56. Dırenkova, a.g.e., 254-256.
57. Tayga: Çam ormanı ile kaplı dağ, ormanlık dağ.
58. İvan Luşkin, Kuznetsı, Şorskie Legendı, Abakan 1962, 5'ten Ergun, Türk Dünyası Efsaenelerinde Değişme Motifi, 2. c., 863.
59. Dırenkova, a.g.e., 264.
60. Metinler için bk. Dırenkova, a.g.e., 348.
61. Dırenkova, a.g.e., 350-352.
62. Sargay: Nodları (düğümleri) ilaç yapımında kullanılan gülgillerden bir bitki.

Kaynaklar :

- AÇA, Mehmet, "Köne Epos" (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki "Âşıklara Mahsus Evlilik" Konusunun Kaynaklarından "Alplara Mahsus Evlilik", Millî Folklor, 6 (47), Güz 2000, 11-21.
- AKALIN, Şükrü H., "Şor Türkçesiyle İlgili Yeni Yayınlar ve Çalışmalar", Türk Dili, 500, Ağustos 1993, 193-196.
- AKALIN, Şükrü Haluk, Anayurttan Atayurda-Gezi Notları, Adana 1995.
- AKALIN, Şükrü Haluk, "Şor Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Gözlemler", Sibirya Araştırmaları (hızl. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul 1997, 69-81.
- AKALIN, Şükrü Haluk, Şor Türkçesinin Söz Varlığı ve Şor Sözlüğü, Kebikeç, 7-8, 1999, 135-139.
- AKINER, Shirin, Sovyet Müslümanları, İstanbul 1995, 358.
- ASİLTÜRK, Baki, "Hatıra ve Gezi Kitaplarında Sibirya", Sibirya Araştırmaları (hızl. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul 1997, 415-431.
- BABUŞKİN, G. F., Şor Nıbaktarı, Moskva-Leningrad 1940.

ŞOR TÜRKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYATI

- BASKAKOV, N. A.-A. İ. İnkicekova-Grekul, Hakassko-Russkiy Slovar', Moskva 1953.
- BASKAKOV, N. A. -T. M. Toşçakova, Oyrotsko-Russkiy Slovar', Moskva 1947.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Caferoğlu, Türk Kavimleri, 2. b., İstanbul 1988.
- ÇUDOYKOVA, A. İ., Deviat' Bubnov Şamana: Şorskie Legendi i Predeniya, Kemerovo 1989.
- Dalay-Baybm Haan-Tıva Maadırlıg Tooldar, 3. c., Kızıl 1994.
- DIRENKOVA, N. P., Şorskiy Fol'klor, Moskva-Leningrad 1940.
- DIRENKOVA, N. P., Grammatika Şorskogo Yazıka, Moskva-Leningrad 1941.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (çev. Besim Atalay), 1. c., Ankara 1986, 462.
- ERGUN, Metin, Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Konya 1997, 19-46.
- ERGUN, Metin, "Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı", Millî Folklor, 19, 1993, 23-26.
- ERGUN, Metin, "Hakas Haycıları", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Nisan 1996, 121-130.
- ERGUN, Metin, "Koşuk ve Takmak Terimleri Üzerine", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri-I, Ankara 1997, 225-230.
- ERGUN, Metin, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, 2 c., Ankara 1997.
- Hakas Literaturazı-10 Klassha On Pir Çıllıg Ortımah Şkolaa Uçebnik-Hrestomatiya, Ağban 1990.
- HLOPİNA, İ. D., Mifologii i Traditsionnih Religioznih Verovaniy Şortsev, Etnografiya Narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri, Novosibirsk 1979, 70-89.
- <http://www.eki.ee/books/redbook/shors.shtml>, 1 (20. 09. 2001).
- KURPEŞKO, Nadejna N., "Şor Fokloru", II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, 20-24 Kasım 1991, Adana 1993, 223-229.
- LUŞKİN, İvan, Kuznetsı, Şorskie Legendi, Abakan 1962.
- MAY, Gülcan, Radloff'un Proben'indeki Şor Türkleri İle İlgili Metinler Üzerinde Dil Çalışması, Çukurova Üniversitesi, Adana 1996.
- NECİP, Emir Necipov, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (çev. İklil Kurban), Ankara 1995.
- Otçet o Komandirovke Studevta Vostoçnogo Fakul'teta Sergeya Efimoviça Malova, İzvestiya Russkogo Komiteta Dlya İzuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii, No: 9, 1909.
- RADLOFF, Dr. Wilhelm, Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı (çev. Yasemin Ünlü, Hasan Yıldız, Arzu Ekinci), Ankara 1999.
- RADLOFF, W., Aus Sibirien, 2 c., Leipzig 1884.
- RADLOFF, W., Sibirya'dan (çev. Ahmet Temir), 2. c., İstanbul 1994.
- RADLOV, V. V., Obraztsı Narodnoy Literaturı Turkskih Plemen Jivuşçih v Yujnoy Sibiri i Cungarskoy Stepı, 1. c., Sanpetersburg 1866.
- Şorskie Geroişeskie Skazaniya: Kan Pergen, Altın Sırık, Pamyatniki Folkloru Narodov Dal'neg Vostoka, 17. c., Moskva-Novosibirsk 1998.
- TANNAGAŞEVA-KURPEŞKO, N. N. -F. Ya. Apon'kin, Şor-Kazak Pazok Kazak-Şor Ürgedig Söztük Şorskogo-Russkiy i Russko-Şorskiy Slovar', Kemerovo 1993.
- TANNAGAŞEVA-KURPEŞKO, N. N. -Şükrü Haluk Akalın, Şor Sözlüğü, Adana 1995.
- VERBİTSKİY, N. İ., Kratkaya Grammatika Altayskogo Yazıka, Kazan 1869.
- VERBİTSKİY, N. İ., Slovar' Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Turkskogo Yazıka, Kazan 1884.